

Boekbespreking

Herman van Bergeijk

Jaap Evert Abrahamse

De grote uitleg van Amsterdam.

Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw

Bussum (Thoth) 2010, 430 pp.

Van vele steden bestaan ideaalplannen en -beelden die dikwijls geheel anders zijn dan de gebouwde werkelijkheid. Tussen iets willen en iets voor elkaar krijgen ligt een lange, moeizame en vaak onmogelijke weg. Een goede planning kan een instrument zijn om het bereiken van het einddoel te vergemakkelijken, maar het is geen garantie voor succes. Meestal valt niet te voorspellen of alles precies zo loopt als werd verwacht.

Degelijke historische studies van de ontwikkeling van de Nederlandse stad en de stedenbouw in de zestiende en zeventiende eeuw zijn relatief zeldzaam. Prominent in het veld staat nog altijd het proefschrift *In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680* (Maarsse 1978) van Ed Taverne. Hij bood een belangrijk oriëntatiepunt voor de toekomst, waar historici waarschijnlijk meer aan hebben gehad dan stedenbouwers. Zijn aanpak was verfrissend en zijn onderzoek werd geschraagd door een groot aantal gegevens die hij uit de verschillende archieven had weten op te diepen. Onderligger van zijn visie was behalve de feitelijke gegevens toch vooral het denkbeeld van een ideale stad. Centrale vraag is of degenen die verantwoordelijk waren voor de uitleg van verschillende steden in Nederland, zich lieten leiden door opvattingen die steunden op een ideaal beeld. De auteurs van het boek *Amsterdam als stedelijk bouwwerk* (Nijmegen 1985), Casper van der Hoeven en Jos Louwe, die hun plananalytische studie op veel kaartmateriaal baseren, gaan daarvan uit. Zij bespreken zowel de ideale handelsstad van Simon Stevin als de ideale vestingstad van Daniel Speckle als mogelijke onderliggers van een beter begrip van de stedelijke interventies.

Deze theoretische, tamelijk 'academische' modellen zijn echter van een geheel ander gewicht dan de realiteit van de stad Amsterdam en de pragmatische instelling van degenen die daar verantwoordelijk waren voor de stadsuitleg. Ze zullen van belang zijn geweest als achtergrond bij het nadenken over uitbreiding, maar ze werden met evenveel

Book review

Herman van Bergeijk

Jaap Evert Abrahamse

De grote uitleg van Amsterdam.

Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw

('The Great Expansion of Amsterdam. Urban development in the seventeenth century')

Bussum (Thoth) 2010, 430 pp.

Plans and projections for ideal cities have tended to differ greatly from what is actually built. The road from wanting something to getting it done is a long, hard and often impossible one. Although good planning can be instrumental in achieving the final goal, it provides no guarantees. There is usually no way of telling whether everything will go as expected.

Sound historical studies on the development of Dutch towns and cities and urban planning in the sixteenth and seventeenth centuries are relatively scarce. One notable exception is still Ed Taverne's dissertation *In 't land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680* (Maarsse 1978). This major landmark has probably been of greater use to historians than to urban planners. Taverne's approach was refreshing, and his research was backed up by ample data unearthed from the various archives. However, apart from this factual information, the main basis for the study was the notion of the ideal city. The question is whether those responsible for the expansion of various Dutch towns and cities were guided by such ideas. The authors of the book *Amsterdam als stedelijk bouwwerk* (Nijmegen 1985), Casper van der Hoeven and Jos Louwe, whose plan analysis is based on extensive cartographic material, assume that they were, and discuss both Simon Stevin's ideal commercial city and Daniel Specklin's ideal fortified city as possible bases for a better understanding of urban interventions.

However, such theoretical, rather 'academic' models are a far cry from the reality of the city of Amsterdam and the pragmatic attitudes of the people locally responsible for its expansion. Although they must surely have played a part as a background to reflection on the subject, they were just as readily abandoned if there was good reason to do so. There are plenty of examples from other countries. Even if a treatise made clear that the author was aware of the existing

gemak weer losgelaten als daartoe aanleiding was. Buitenlandse voorbeelden laten deze praktijk maar al te vaak zien. Ook al had een auteur in een traktaat laten zien dat hij op de hoogte was van de ideale modellen, dan betekende dat nog niet dat hij vond dat altijd naar de verwerkelijking daarvan moest worden gestreefd. De kosten moesten telkens tegen de mogelijke baten worden afgewogen. De aanleg van fortificatiesystemen was een kostbare en langdurige onderneming. Verkavelingspatronen waren meer het resultaat van economische noodzaak dan van een theoretische conceptie hoe de stad eruit zou moeten zien. Winstoogmerk en speculatie waren belangrijk. Niet iedereen zag dit soort van investering als een gezonde belegging in het belang van de stad. Om het werk voorspoedig te laten verlopen moesten de kavels binnen de kortst mogelijke termijn worden verkocht. Het waren uiteindelijk de inwoners die de kosten moesten opbrengen van de transformatie die hun stad onderging. Stad en burgerij waren van elkaar afhankelijk. Dat mensen met dezelfde sociale status, een daaraan evenredig inkomen en vaak ook hetzelfde beroep in dezelfde wijk kwamen te wonen, was niet een gevolg van een bepaalde strategie, maar van de omstandigheden. De tering werd naar de nering gezet. Deze problematiek werd door Taverne en vooral Clé Lesger al enigszins aangegeven. De laatste besteedt in zijn boek *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand* (Hilversum 2001) veel aandacht aan de grondspeculatie van de burgemeesters Frans Oetgens en Barthold Cromhout, het vroedschapslid Jonas Witsen en anderen. Zulke boeken bieden een betere historische achtergrond dan de in analytisch opzicht interessante, maar in historisch opzicht magere studie van Van der Hoeven en Louwe. Nog meer kaartmateriaal wordt geboden in het boek van W.F. Heinemeijer en anderen, *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie* (Ede/Nijmegen 1987).

De explosieve groei van Amsterdam in de zeventiende eeuw en in het bijzonder de wijze waarop daar vanuit het oogpunt van stedenbouw

en regelgeving door het gemeentebestuur op werd gereageerd, zijn het onderwerp van de dissertatie van Jaap Evert Abrahamse, die door uitgeverij Thoth als een aantrekkelijk boek in de handel is gebracht onder de titel *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*. Opvallend is het omslag dat voor het boek is gekozen. Het befaamde schilderij van Gerrit Berckheyde van de gouden bocht van de Herengracht in Amsterdam straalt leegte en verstilling uit. De huizen en de nog niet gevulde tussenruimten presenteren zich als blokken, en van de bedrijvigheid die aan de wieg stond van de welvaart is weinig te merken. De bouwboom lijkt tot een einde te zijn gekomen. Op de kades liggen de laatste resten puin. Het water van de gracht is het centrale element en de huizen vormen de bijna nietszeggende omraming. Het lijkt er niet op dat esthetische factoren een grote rol hebben gespeeld en we kunnen ons afvragen wat de breedte van de gracht en van de straten aan weerszijden heeft bepaald. In de zeventiende eeuw was de gracht naast een belangrijke economische route ook hygiënisch van belang. In het water dreeven de resten van een beschaving die zeker sinds Huizinga als idyllisch en weinig complex is beschreven. Het eigenaardige schilderij van Berckheyde geeft een merkwaardig beeld van een snel groeiende stad waar de bedrijvigheid overheerste. De schilder lijkt bewust een mythe te bevestigen en de stad haar logische chaos en bedrijvigheid te ontlenen om daarmee aan te geven dat deze nieuwe wijken anders zijn.

Het gedetailleerde boek van Abrahamse biedt een goed tegenwicht voor dit beeld dat alles door harmonie en schoonheid zou zijn bepaald. Omstreeks 1610, toen Rotterdam zijn havens aan het graven was, klaagde de vroedschap van Gouda al dat in Rotterdam de prioriteiten verkeerd werden gelegd: 'men doet er niet dan de stad vergrooten ende ad luxum et ostentationem te versieren'. Onder het dunne laagje schitterend vernis gingen vele bedoelingen en strategieën schuil. Amsterdam was het aan de centrale machtspositie die het bin-

nen de jonge Republiek had verworven, verplicht bij te blijven. Zijn positie als economisch centrum ging ten koste van vele andere steden en moest ook fysiek worden uitgedragen.

Vele jaren lang werd de kennis van de Nederlandse stad, vooral in het buitenland, bepaald door wat Gerald Burke in zijn schetsmatige boek *The Making of Dutch Towns* (Londen 1956) had geschreven. Taverne deed in zijn studie veel moeite om die kennis te preciseren, maar hij zette zijn werk niet voort en hield zich nog slechts sporadisch met de vroege periode van de Nederlandse stad bezig, hetgeen niet wil zeggen dat het stedenbouwkundig onderzoek sindsdien heeft stilgestaan. Integendeel, vele kleine studies van lokale en nationale onderzoekers (die vaak alleen in lokale publicaties als het *Jaarboek Amstelodamum* verschenen) hebben de kennis van de economie, de waterhuishouding en de architectuur in de Nederlandse steden vergroot, en enkele dissertaties hebben eveneens aan verdieping van die kennis bijgedragen, maar het gat tussen breed opgezette macrohistorische studies en microhistorisch onderzoek naar deelaspecten bleef altijd vrij groot. Het probleem was steeds om archiefonderzoek te combineren met een begrip van de internationale ontwikkelingen. Dit probleem werd in de hand gewerkt door het materiaal dat in de archieven is terug te vinden. Men heeft vaak behoorlijk huisgehouden in Nederlandse archieven en historisch 'bewijsmateriaal' in grote hoeveelheden vernietigd alvorens het belang van de gebeurtenissen werd ingezien. Historisch besef blijft een zwak punt. Juist daarom is het onderzoek van Abrahamse nuttig. Niet alleen heeft hij de bestaande literatuur handzaam geresumeerd en gepositieerd, maar ook systematisch de vroedschapsbesluiten en de boeken van de thesauriers bestudeerd die in het Amsterdamse gemeentearchief worden bewaard. De besluiten vormen zijn leidraad, al is daarmee nog weinig gezegd over de besluitvorming. Materiaal over welke discussies in de raad werden gevoerd, ontbreekt veelal.

Het boek van Abrahamse is een gelukkige

models for ideal cities, that did not mean that he felt these should be always put into practice. In each case the costs had to be weighed against the potential benefits. Building fortifications was a costly and time-consuming business. Parcellation patterns were determined by economic necessity rather than some theoretical conception of what the city should look like. Profit and speculation were important factors. Not everyone saw such investment in terms of a healthy contribution to the future of the city. In order for projects to be successful, the plots had to be sold as quickly as possible. Ultimately it was the citizens who had to foot the bill for the transformation of their city. The city and its burghers depended on each other. The fact that people with the same social status, similar incomes and often the same profession ended up living in the same district was not due to a particular strategy, but to force of circumstances. You had to cut your coat according to your cloth. These issues have been looked into by Taverne and above all by Clé Lesger, whose book *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand* (Hilversum 2001) pays considerable attention to land speculation by mayors Frans Oetgens and Barthold Cromhout, councillor Jonas Witsen and others. Such books provide a better historical background than Van der Hoeven and Louwe's analytically interesting but historically meagre study. Even more cartographic material is provided in *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie* (Ede/Nijmegen 1987), by W.F. Heinemeijer *et al.*

Amsterdam's explosive growth during the seventeenth century, and especially the city council's urban planning and regulatory response to it, are the subject of Jaap Evert Abrahamse's dissertation, now published by Thoth as an attractive book entitled *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*. The choice of cover is striking. Gerrit Berckheyde's celebrated painting of the 'Golden Bend' in Amsterdam's Herengracht canal displays a quiet

emptiness. The houses and the still unfilled spaces between them are portrayed as blocks, and there is little sign of the enterprise that made the city so prosperous. The building boom appears to have come to an end. The last remaining rubble can be seen on the quaysides. The central element is the water in the canal, with the houses as a mere frame. Aesthetic factors do not seem to play a major part here, and it may be wondered what determined the width of the canal and the streets on either side. In the seventeenth century, the canal was not only a major economic route but was of great importance to public hygiene. Drifting in the water were the remains of a civilisation which, especially since Huizinga, has been described as idyllic and uncomplicated. Berckheyde's remarkable painting is a curious depiction of a rapidly growing city that was dominated by enterprise. The painter appears to be deliberately confirming a myth, eliminating the city's logical chaos and enterprise in order to show that these new districts are truly different.

Abrahamse's detailed book successfully counters this notion that all was beauty and harmony. As early as 1610, when Rotterdam was digging its harbours, the Gouda city council complained that Rotterdam had got its priorities wrong: 'they do naught but expand the town and adorn it *ad luxum et ostentationem*.' Yet concealed beneath the thin coat of gleaming varnish were all manner of plans and strategies. Amsterdam's leading position within the young republic meant it could ill afford to lag behind. It maintained its economic status at the expense of many other towns and cities, and this had to be reflected in its physical appearance.

For many years, knowledge of Dutch towns and cities, especially in other countries, was determined by what Gerald Burke had written in his outline *The making of Dutch towns* (London 1956). Taverne's study did a great deal to fill in the gaps, but he did not pursue his work on the subject, and thereafter he only sporadically examined the early

history of Dutch cities. However, this is not to say that urban planning research has stood still since then. On the contrary, numerous small studies by local and national researchers, often only in local publications such as the *Jaarboek Amstelodamum* (Amsterdam Yearbook), have added to our knowledge of the economy, water management, architecture and Dutch cities, and so have various dissertations; but the gap between broad-based macro-historical studies and micro-historical research on specific areas has remained fairly large. The problem has always been how to combine archive research with an understanding of international developments. What has made matters worse is the nature of the material left in the archives. The Dutch often did untold damage by destroying large quantities of historical evidence in the days before a specific understanding of events was considered important. Historical awareness is still a weak point – and this is what makes Abrahamse's study so useful. Not only has he neatly summarised the existing literature and placed it in its context, but he has made a systematic study of the city council's decisions and treasurers' records that are kept in Amsterdam's municipal archives. The council decisions are the thread, although they do not tell us a great deal about the decision-making process. Material on the actual debates in the council chamber is often lacking.

Abrahamse's book strikes a successful balance between practical empirical research and theoretical knowledge. This balance is also due to the subject matter, for although the various expansions of Amsterdam (and particularly the Great Expansion examined here) were initially inspired by grand ideals, they were carried out with a sense of realism, taking all kinds of practical and pragmatic factors into account. The book makes quite clear that the city fathers were not guided by ideals of beauty. Although the gradual expansion of the city started out with grandiose plans for both the city and its fortifications (based on a sys-

middenweg tussen praktisch empirisch onderzoek en theoretische kennis. Het onderwerp droeg daar ook toe bij, want verschillende uitbreidingen van Amsterdam, en speciaal de hier onder de loep genomen 'grote uitleg', werden weliswaar in eerste instantie door grote idealen geïnspireerd, maar met realiteitszin gerealiseerd, waarbij allerlei praktische en pragmatische eisen het verloop bepaalden. Het idee dat de bestuurders zich lieten leiden door schoonheidsidealen wordt grondig onderuitgehaald. De geleidelijke uitbreiding van de stad werd met grote plannen voor zowel de stad als het fortificatiesysteem met de stadspoorten ingeluid, maar aanpassingen waren aan de orde van de dag en werden meestal door de economische conjunctuur afgedwongen. De auteur zelf ziet zijn boek als een 'bredere, meer actorgerichte benadering', die 'zijn basis in de geografie en de stadsgeschiedenis' heeft.

Abrahamse gaat echter ook uit van de maakbaarheid – een enigszins versleten term waar Nederland nogal snel prat op gaat – van de stad en stelt dat in de zeventiende eeuw een stad van contrasten ontstond waaraan de dichtheid, de allure en de schaal van de bebouwing een bijdrage leverden. De auteur gaat vooral in op het beeld van de stad zoals dat door het gezag – de bestuurders van de stad, die zelf fortuinlijke kooplieden waren – werd nagestreefd, en slechts een enkele keer licht hij een tipje van de sluier op die de stad van het gewone volk bedekt. In feite krijgen we een beeld van de stad voorgeschoteld zoals Berckheyde haar heeft geschilderd: nagenoeg zonder personen. De beslissingen lijken door een soort collectief te worden genomen en spanningen lijken binnenskamers te worden gehouden.

Juist het fysieke gedeelte van de stad is moeilijk in kaart te brengen, omdat het daarvoor benodigde kaarten- en archiefmateriaal ontbreekt. In Venetië heeft men met behulp van veldstudie en notariële gegevens het gedeelte van de stad 'dietro i palazzi' (achter de paleizen) enigszins kunnen bestuderen. Daarbij komt naast de representatieve

stad een armzaliger stad te voorschijn. Dat is fascinerend. Bovendien wordt daardoor het contrast dat in de lagunestad bestaat, helderder.

Toch biedt de studie van Abrahamse vele interessante aanknopingspunten om op aspecten in te gaan die verantwoordelijk waren voor de invulling van het stedelijke weefsel. De uitgiftekaarten van de percelen, waarin vele zaken zijn vastgelegd, vormen samen met de keurboeken een schatkamer van gegevens, die in deze studie voor het eerst ten volle worden benut. De wijze waarop het stadsbestuur uitwassen en dergelijke aan banden probeerde te leggen, was niet het resultaat van esthetische overwegingen, maar van een praktische, pragmatische en utilitaire omgang met de economische krachten die in de stad werkzaam waren. Een rationele aanpak stond voorop. Zelfs de grootte van de erven werd door die aanpak beheerst. De winst van de bijzondere grondpolitiek werd geïnvesteerd in zowel nieuwe bouwprojecten als andere ondernemingen die tot doel hadden de handelspositie van de stad te vergroten. Aan de hand van de uitgiftekaarten, de veilinguitkomsten en de regels die het stadsbestuur opstelde kan het proces van de geleidelijke vergroting van de stad op de voet worden gevolgd. De verkavelingspolitiek zegt veel over de welvaart van bepaalde groepen in de stad en over de invulling van de kavels, maar weinig over de architectonische kwaliteit van de woningen en winkels die werden gebouwd. Niettemin voegt Abrahamse een substantieel gedeelte in van de weg die wordt afgelegd tussen de eerste idee van de uitbreiding en het uiteindelijke resultaat. Daarmee wordt vooral het procesmatige verloop van het geheel erkend en begrijpen we beter waarom bepaalde veranderingen in de oorspronkelijke idee hebben plaatsgevonden. Het begrip 'maakbaarheid' wordt genuanceerd, wat van belang is voor de vooral propagandistische betekenis die het recentelijk heeft gekregen. De consequenties en de reikwijdte van de 'politiek' worden hier uit de doeken gedaan door de besluitvorming en de uitvoering van die besluitvorming nauwkeurig te volgen.

De representativiteit van de stad en haar rijkere inwoners wordt door Abrahamse geanalyseerd wanneer hij het ideaal van de planning, de verwerkelijking van de uitbreidingsplannen en de scheiding van functies bespreekt. Tevens besteedt hij aandacht aan enkele openbare gebouwen en ruimtes. Daarmee lijkt hij een opvatting te volgen die ook in de twintigste eeuw veel navolging heeft gevonden. Functionaliteit en economische (rand-) voorwaarden zijn zeker van doorslaggevende betekenis, maar de architectonische schoonheid wordt daardoor wel erg ver naar de achtergrond geschoven. Juist door die aparte schoonheid werden en worden vele bezoekers getroffen, en Amsterdam dankt daaraan nog steeds een groot deel van zijn faam.

Aan het einde van het eerste hoofdstuk stelt Abrahamse dat zijn studie zich heeft gericht 'op de reële, gebouwde stad, en daarmee op de optimale stad: een weerbarstige fysieke en sociale werkelijkheid met een onvoorspelbare dynamiek, die door de stedelijke overheid zo goed mogelijk voor gebruik wordt ingericht'. In 2000 had de auteur al in een artikel in het *Jaarboek Amstelodamum*, geschreven samen met H. Battjes, aangegeven hoe volgens hem grondgebruik, structuur en de stedenbouwkundige theorieën tot deze vorm van de stad hadden geleid. Het beeld van de 'optimale stad' komt soms nauw overeen met wat in Italië gebeurde. Terwijl Italiaanse politieke denkers in zestiende-eeuwse traktaten over de ideale stad schreven, was de politieke realiteit er een van compromissen en schikkingen. Luigi Firpo heeft dat in zijn nog steeds maatgevende studie *Il pensiero politico del Rinascimento e della Controriforma* (Milaan 1948) beschreven. Het contrast was soms schril en treffend, soms minder groot en evident. In Amsterdam werd alles wat ter beschikking stond gebruikt voor een optimaal resultaat, maar daarmee is nog niet aangegeven op welke wijze de verschillende krachten op elkaar hebben ingewerkt en waarom aan sommige de voorkeur werd gegeven boven andere. Abrahamse heeft nauwkeurig studie

tem city gates), these were constantly adapted, usually in response to economic circumstances. The author himself sees his book as a 'broader, more actor-oriented approach' that is 'based on geography and the history of the city'.

However, Abrahamse also takes the 'perfectibility' of the city (a somewhat threadbare term that the Dutch use rather too readily) for granted, and states that the seventeenth century saw the emergence of a city of contrasts, to which the density, appearance and scale of the buildings contributed. He focuses on the image of the city that the city fathers – themselves wealthy merchants – had in mind, and only occasionally throws some light on the city of the common people. What he effectively gives us is a picture of the city as Berckheyde painted it: a place largely devoid of people. Decisions appear to have been taken by a kind of collective, and any conflicts remain hidden from view.

The physical aspects of the city are particularly hard to identify, for the necessary maps and archive material are lacking. In Venice, field studies and notarial records have allowed some research into the city *dietro i palazzi* ('behind the palaces'), revealing a more impoverished city alongside the prestigious one. This is not only fascinating, but also helps explain the contrasts in the lagoon city.

Yet Abrahamse's study does provide plenty of interesting clues to the factors that determined how Amsterdam's urban fabric was filled in. All kinds of details were provided in the maps drawn up when plots were allocated; together with the *keurboeken* (local charters), these are a mine of information which this study is the first to exploit to the full. The city council's efforts to curb various excesses were dictated not by aesthetic considerations but by a practical, pragmatic, utilitarian approach to the economic forces operating in the city. Rationality prevailed, and even determined plot size. The profits from this remarkable land policy were invested in new building projects and

other enterprises designed to enhance the city's commercial status. The expansion process can be followed step by step with the help of the allocation maps, the results of auctions and the rules drawn up by the city council. Parcellation policy tells us a great deal about the prosperity of certain groups of citizens and the way in which the plots were used, but not much about the architectural quality of the dwellings and shops that were built. Nonetheless, Abrahamse fills in a substantial section of the road that was travelled from the initial idea of expansion to the final result. In particular, this shows us how the entire process evolved, and helps us understand why certain changes were made to the original idea. The notion of 'perfectibility' is put into perspective, which is important given the mainly propagandist connotations that have recently become attached to the term. The book reveals the impact and scope of the city's policy by closely examining the various decisions and the ways in which they were carried out.

Abrahamse analyses the prestige of the city and its wealthier residents when discussing the planning ideal, the realisation of the expansion plans and the division of functions. He also looks at a number of public buildings and spaces – an approach that was also common during the twentieth century. Functionality and economic conditions are certainly crucial, but the result of the author's emphasis on these is that architectural beauty tends to get overlooked. Yet visitors have always been struck by the unusual beauty of Amsterdam's buildings, to which the city still owes much of its reputation.

At the end of the first chapter, Abrahamse states that his study focuses 'on the real, built city, and hence the optimum city: an intractable physical and social reality with unpredictable dynamics which the city authorities organise for use as best they can'. In the 2000 *Jaarboek Amstelodamum*, which he co-authored with H. Battjes, he already indicated how he believed land use, structure and urban planning theories had led to this shape of

the city. Sometimes the notion of the 'optimum city' is very similar to what happened in Italy. While Italian political thinkers were writing about the ideal state in sixteenth-century treatises, the political reality was one of compromise and accommodation. This is well described in Luigi Firpo's still authoritative study *Il pensiero politico del Rinascimento e della Controriforma* (Milan 1948). Sometimes the contrast was starkly striking, sometimes less readily apparent. In Amsterdam everything that was available was used in order to achieve the optimum result, but this does not tell us how the various forces interacted and why some were preferred to others. Abrahamse has made a careful study of how the Amsterdam city council responded to the city's explosive growth, but of all the adjectives that have been applied to cities in recent years it may be wondered whether 'optimum' is the clearest description of the most outstanding features. Was Amsterdam really an optimum city, or rather one that always lagged behind reality and just occasionally tried to anticipate it? It often had far less room for manoeuvre than the plans implied, and it sometimes had too much faith in the immediate future. As Amsterdam's economic growth slowed, its expansion plans constantly had to be adapted. Even major building projects were subject to such financial influences. It is surely no accident that more planning records and other archive material are available on the fourth expansion of the city, for that was the period when expansion was most hotly debated. Abrahamse's book provides some brief outlines of the intriguing figure Cornelis Dankertsz de Rij, but that is all.

The subtitle of the book is 'urban development in the seventeenth century', but the book mainly focuses on the development of Amsterdam, and should be seen instead as a *contribution to a better understanding of urban development in the seventeenth century*. The subtitle implies that Amsterdam is a typical example, but this is questionable. Dutch cities are too different for Amster-

gemaakt van de wijze waarop het Amsterdamse stadsbestuur reageerde op de explosieve groei, maar met alle adjectieven die er de laatste jaren voor het woord 'stad' worden gezet, kunnen we ons afvragen of 'optimaal' wel duidelijk aangeeft wat het meest in het oog springend was. Was Amsterdam een optimale stad of was het een stad die altijd achter de feiten aanliep en een paar keer een poging heeft gedaan om op de feiten vooruit te lopen? Vaak waren de mogelijkheden veel beperkter dan in de planning was aangegeven. Het vertrouwen in de directe toekomst was soms te groot. De economische groei van Amsterdam stagneerde, hetgeen ertoe leidde dat de plannen voortdurend moesten worden bijgesteld. Ook grote bouwprojecten waren onderhevig aan dit soort financiële invloeden. Het kan geen toeval zijn dat juist over de vierde vergroting van de stad het planmateriaal het talrijkst aanwezig is en ook het overige archiefmateriaal in grotere hoeveelheden beschikbaar. Juist in deze periode werd de uitbreiding druk bediscussieerd. De intrigerende figuur van Cornelis Dankertsz de Rij krijgt in het boek van Abrahamse enkele profiellijnen, maar daar blijft het bij.

De ondertitel van het boek van Abrahamse luidt: *Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*. Het boek beperkt zich echter voornamelijk tot de ontwikkeling van Amsterdam en vormt eerder een bijdrage tot een beter begrip van de stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw. De ondertitel suggereert dat Amsterdam voorbeeldig zou zijn, maar daar kunnen de nodige vraagtekens bij worden gezet. De Nederlandse steden verschillen te zeer van elkaar dan dat Amsterdam maatgevend zou kunnen zijn voor wat in andere steden gebeurde. De vorm en de problematiek zijn uniek. Hetgeen niet betekent dat in andere steden geen soortgelijke ad-hoc-beslissingen werden genomen. Voor Rotterdam hebben Arie van der Schoor (*Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813*. Zwolle 1999) en Hans Bonke (*De kleyne mast van de Hollandse coopsteden. Stadsontwikkeling in Rotterdam 1572-1795*. Dissertatie, Amsterdam 1996) dat in alle

duidelijkheid aangetoond. De laatste constateerde al dat er een totaalplan ontbrak, hoewel een 'planologisch' inzicht zeker aanwezig was.

Ook is duidelijk dat de factiestrijd tussen de machtsblokken, die door Abrahamse soms niet even hard en in alle scherpheid wordt verwoord, in verschillende steden vaak op uiteenlopende wijze werd uitgevochten. Zo heeft Oscar Gelderblom in zijn dissertatie *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum 2000) gewezen op het machtsblok van de Zuid-Nederlandse kooplieden. Maar genoeg gezeurd – het grootste belang van de studie van Abrahamse is dat zij is gebaseerd op fundamenteel bronnenonderzoek waarin de sociaaleconomische aspecten niet werden verwaarloosd. Van belang is ook dat zij zich minder laat leiden door de idee dat de stedenbouw in de zeventiende eeuw vooral door theoretische uitgangspunten werd ingegeven. Het grote aantal noten bevestigt dat zijn onderzoek accuraat en gedetailleerd heeft plaatsgevonden en daarmee wordt een goede richting voor de toekomst aangegeven. We leren dat speculatie de ware motor is achter vele spectaculaire stadsuitbreidingen en dat de investeringslust van de rijke Amsterdammers niet alleen naar de polders uitging.

dam to serve as an example of what happened elsewhere. Its shape and problems are unique – which is not to say that other cities did not take similar *ad hoc* decisions. Arie van der Schoor's *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) and Hans Bonke's *De kleyne mast van de Hollandse coopsteden. Stadsontwikkeling in Rotterdam 1572-1795* (Amsterdam 1996) have made this quite clear with regard to Rotterdam. Bonke's dissertation has already revealed the absence of an overall plan (although there was certainly an understanding of planning principles).

What is also clear is that the factional struggle between the various power blocs – which Abrahamse does not always treat as harshly and critically as he might – was waged quite differently from city to city. Oscar Gelderblom's dissertation *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum 2000) discusses the power bloc formed by merchants in the Southern Netherlands. But enough nit-picking. The great value of Abrahamse's study is that it is based on fundamental source research that does not neglect the socio-economic aspects. What is also important is that it is not mainly guided by the idea that seventeenth-century urban planning was essentially based on theoretical principles. The large number of notes confirms that the author's research is accurate and detailed, and this bodes well for the future. We finally learn that speculation was the true driving force behind many spectacular urban expansion projects, and that wealthy Amsterdammers were not only keen to invest in the polders.